

Akif Musayev

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin
Vergi siyasəti və strateji araşdırmalar Baş İdarəsinin rəisi

Bir verginin digərinə transfer olunması

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 73-cü maddəsinə əsasən qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur və heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilə bilməz. Eyni zamanda, Vergi Məcəlləsinin 78-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, müvafiq vergilər bilavasitə vergi ödəyicisi tərəfindən həyata keçirilir və vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi digər şəxsin üzərinə qoyula bilməz.

Lakin dünyada qəbul olunmuş «verginin transfer olunması» adlanan bir nəzəriyyə mövcuddur. Həmin nəzəriyyəyə görə, adətən vergilərin ödənilməsi formal olaraq müəyyən şəxslər tərəfindən həyata keçirilir, vergi yükünün daşıyıcıları isə digər şəxslər olurlar. Bu o deməkdir ki, ödənilən verginin yükü bir şəxsdən digərinin üzərinə qoyulur. Belə bir halın praktikada ən geniş yayılmış formalarından biri kimi verginin istehsalçılar (saticılar) tərəfindən tətbiq olunan qiymətlərin tərkibinə daxil edilməklə son istehlakçıların, yəni əhalinin üzərinə qoyulmasını göstərmək olar.

Keçmişdə zadəganlar öz üzərlərinə götürdükleri vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə tələb olunan vəsaitləri onlara məxsus torpaqlarda çalışan təhkimçilərin əməyini istismar etməklə əldə edirdilər. Demək olar ki, XIX əsrin sonunadək ödənilən vergilərin cəmiyyətin varlı təbəqələri tərəfindən hüquqlardan məhrum olmuş təbəqələrin üzərinə güclə qoyulması davam etmişdir.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq cəmiyyətin aşağı təbəqələrinin təzyiqli altında inkişaf etmiş ölkələrdə progressiv vergi sistemlərinin tətbiqinə başlanmışdır. Bunun da nəticəsində milli gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsinə, əmək və kapital arasındakı gərginliyin aradan qaldırılmasına və eyni zamanda dövlətin fiskal maraqlarının təmin olunmasına imkanlar yaranmışdır.

Müasir dövrdə müxtəlif vergi növləri üzrə verginin transfer olunması prosesi cəmiyyətdə gedən iqtisadi proseslərdən və vergi münasibətlərini tənzimləyən mövcud qanunvericilik normalarından asılı olaraq aşağıda göstərilən müxtəlif formalarda baş verir. Vergi növləri arasında verginin transfer olunması prosesi daha çox əlavə dəyər vergisinə (ƏDV-yə) xasdır. Belə ki, ƏDV istehlakçıdan alınan vergi olmaqla geniş diapazonda olan malları (işləri, xidmətləri) əhatə edir və bu vergi tamamilə onların istehlakçıları üzərinə qoyulur. Bu zaman istehlakçıların ƏDV-yə cəlb olunmayan mal seçimi məhdud olduğu üçün təklif olunan malları ƏDV ödəməklə əldə etmək məcburiyyətində qalırlar. Bununla yanaşı, istehlak bazarında təklif tələbi üstələdiyi hallarda satıcı qiymətlərin aşağı düşməsi barədə qərar qəbul etmək məcburiyyətində qalır və bu zaman ƏDV üzrə vergi yükünün müəyyən hissəsi alıcıdan satıcının üzərinə keçmiş olur. Belə hallar isə istehsalçının (satıcının) maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxara bilər.

ƏDV ilə müqayisədə aksizlərdə verginin transfer olunması prosesi müəyyən dərəcədə məhduddur. Belə ki, aksizə cəlb olunan malların diapazonu o qədər də geniş deyildir. Bununla belə əsasən aksizə cəlb olunan mallar, misal olaraq tütün məmulatları və spirtli içkiləri əvəz edən elə bir digər aksizsiz mallar mövcud olmadığından alıcılar həmin mallara tətbiq olunmuş aksizləri istənilən halda ödəmək məcburiyyətində qalır və bununla da vergi yükünə məruz qalmış olurlar. Nəticədə aksizə cəlb olunan malların satıcısı bu növ vergini həmin malların tamamilə alıcılarının üzərinə qoymaq imkanında olur.

Gəlir vergisi konkret fiziki şəxslərin əldə etdikləri gəlir məbləğlərindən tutulduğu üçün bu verginin transfer olunması o qədər də geniş yayılmamışdır. Lakin, müxtəlif kateqoriyadan olan fiziki şəxslər göstərdikləri xidmətlərin qiymətlərinə ödədikləri gəlir vergisini əlavə etməklə vergi yükünü bu xidmətlərin alıcılarının üzərinə qoya bilərlər. Bunlara fərdi qaydada fəaliyyət göstərən həkimlər, hüquqşünaslar və digərləri aiddir. Bununla yanaşı, praktikada maddəli işçilərin əmək haqqından tutulan gəlir vergisinin yükünün işəgötürənin üzərinə qoyulması halı da ola bilər. Məsələn, həmkarlar təşkilatı işçilərin əmək haqlarının artırılmasını tələb edərək buna nail olduqda, işçilərdən

tutulan gəlir vergisinin məbləği əmək haqqının artmasına yönəldilmiş vəsait hesabına kompensasiya edilmiş olur.

Mənfəət vergisi ödəyicisi olan şəxslər ödəməli olduqları mənfəət vergisinin məbləğini təqdim etdikləri malların (işlərin, xidmətlərin) qiymətinə daxil etməklə vergi yükünü müştərilərin üzərinə qoymuş olurlar. Yaxud da aldıkları malları (işləri, xidmətləri) daha aşağı qiymətlərlə əldə etməklə müəyyən vəsaitə qənaət edərək vergi yükünün onları təqdim edən şəxslərin üzərinə qoyulmasına nail ola bilərlər.

Əmlak vergisində verginin transfer olunması prosesinə demək olar ki, çox az rast gəlinir. Belə ki, bu vergini ödəyən şəxslər öz mülkiyyətlərində olan əmlaka görə vergini ödəməklə vergi yükünü öz üzərinə götürmüş olurlar. Lakin müəyyən hallarda, misal üçün əmlakın icarəyə verilməsi zamanı əmlaka görə ödəniləcək icarə haqqının tərkibində əmlak vergisi də nəzərdə tutula bilər. Belə olan halda əmlak vergisi yükünün əmlakı icarəyə götürən şəxsin üzərinə qoyulması baş verir.

İstər birbaşa vergilərin, istərsə də dolayısı vergilərin transfer olunması prosesi ilk növbədə istehsalın genişləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması üçün maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsinə, bazarda tələb və təklif arasında balans yaratmaqla qiymətlərin stabilləşməsinə xidmət etməlidir. Eyni zamanda, bu proses ölkədə mövcud sosial-iqtisadi şərait nəzərə alınmaqla bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq məntiqli və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə olmalıdır. Əks halda, bu həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərməklə, istehsal həcmində azalma və qiymətlərin artmasına gətirib çıxara bilər.